

АРИСТОТЕЛЬ І ОЛЕКСАНДР ВЕЛИКИЙ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАДОЮ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 26–34

Розглянуто проблеми функціонування інформації та видавництва в процесі суспільно-політичних трансформацій часів Античності, розуміння значення слова та видавничої діяльності наразі полководцем Олександром Великим та філософом Аристотелем.

Аристотель був слухачем і вихованцем знаменитої Академії Платона, куди втрапив у сімнадцять років. Часи навчання (а навчався Аристотель в Академії впродовж 20 років — до смерті Платона) не лише збагатили його глибокими знаннями, а й, певно, головне — навчили мислити критично і творчо, сумніватися і відшукувати істину. Пізніше Аристотель заснував і власний навчальний заклад — Лікей, так звану перипатетийську (від грец. *peripatetikos* — прогулюватися) школу, де використав досвід Академії, втім числі комунікаційну “прогулянкову” форму викладання, що стала називною для філософської школи. Глибоко шануючи Платона, записавши і згодом видавши його промови, Аристотель багато в чому переглянув вчення учителя, заперечивши, зокрема, його тезу про первинність ідей над матеріальним світом та запропонувавши власне бачення ідеалу держави. Надаючи важливого значення теоретичним знанням, Аристотель розглядав їх у зв'язку з конкретною практичною (насамперед — політичною) діяльністю, стверджуючи, що “розум полягає не лише у знанні, але і у вмінні використовувати це знання у справі”.

Аристотель залишив після себе так званий Аристотелівський корпус, до якого належать як праці філософа, так і його учнів з різних галузей знань — логіки, етики, природознавства, політики, метафізики, риторики та ін. Деякі з

цих праць були видані самим Аристотелем за життя, авторство деяких йому приписували згодом. Видавнича доля праць так само була різною. За античними джерелами, свої твори філософ заповідав вченому Теофрасту, який свого часу також навчався у Платона, а потім став наступником Аристотеля на посту очільника школи перипатетиків. Від Теофраста рукописи (певно, не всі) перейшли до Нелія із Скепсиса, родичі якого сховали їх згодом від сторонніх зазіхань до погребу, де книги з часом постраждали від вологи. У I столітті до н. е. праці Аристотеля викупив шанувальник книг, філософ-перипатетик Аелліконт, який намагався відновити втрачені місця в рукописах. Після смерті Аеллікона бібліотеку, що йому належала, перевезли до Риму, де збережені твори Аристотеля і були перевидані. Деякі зі списків аристотелівських праць були віднайдені також і в інших місцях, зокрема в Єгипті [16, 14].

Значимими творами Аристотеля, де він, опонуючи певним чином Платону, викладає власне бачення ідеалу держави, її суспільно-політичного устрою, є “Політика” та “Афінська політія”. У трактатах Аристотель постає прихильником поміркованої демократії, державного ладу, де правлять закони. Він визнає за державою право керувати громадянами, піклуватися їх добродійністю, а отже, і встановлювати для них моральні норми. Відпо-

відно до концепції аристократичної держави, де правлять найкращі, правителі повинні прагнути прищепити громадянам добродетель: “Справжня державна людина понад усе піклується добродетеллю, бо вона хоче зробити громадян хорошими людьми, які підкоряються закону” [15, 41].

Філософ розумів значення комунікації в налагодженні державного співжиття та суспільного діалогу для узгодження спільних інтересів. Аристотель доходить висновку, що спілкування є природною ціллю людини, і саме комунікація є механізмом творення держави — політичної організації суспільства. В “Політиці” він пише:

“Будь-яка держава є свого роду спілкування, будь-яке ж спілкування організовується задля якогось блага... більше інших до вищого з благ прагне те спілкування, яке є найважливішими і охоплює собою всі інші спілкування. Це спілкування називається державою або спілкуванням політичним” [12, 95].

Аристотель переконаний, що прагнення до державного спілкування закладене в людську природу, а той, хто першим організував таке спілкування, дав людині величезне благо [11, 443].

Основоположною метою державного співжиття, а отже і спілкування, є, за Аристотелем, досягнення спільного блага, щастя кожним вільним громадянином, на що і має бути спрямована політика — “найголовніша з-поміж усіх наук і мистецтв” [3, 84]. Досягнення блага можливе завдяки встановленню найкращого, тобто найвідповіднішого цій меті, політичного устрою, який повинні запропонувати політики, завдання яких також в облаштуванні спільного життя людей у суспільстві, спрямуванні їх діяльності, вихованні в людях суспільних чеснот, готовності й уміння виконувати громадянський обов’язок, дотримуватися законів і підкорятися владі [16, 171]. Аристотель переконаний також, що громадяни повинні брати участь у справах держави: “Оскільки держава є об’єднанням громадян, то, мабуть, неможливо, щоб громадяни не брали участі в жодній з державних справ... Адже громадяни — члени цієї держави” [3, 35]. Участь громадян у державних

справах є, переконаний Аристотель, також природним, адже природною є саме існування держави, а той, хто внаслідок якихось причин живе поза державою, “або недорозвинена у моральному сенсі істота, або надлюдина... така людина за своєю природою прагне лише війни...” [11, 443].

Спілкування з метою досягнення блага найефективніше, переконаний Аристотель, саме в умовах “правильної” політичної організації суспільства, форми суспільного устрою, який він і називає політією, де управляє більшість громадян, які виражають спільні інтереси. Політія у розумінні Аристотеля — це своєрідна “середня” форма держави, синтез олігархії та демократії, конституційна помірковано-демократична республіка, керівники якої здатні поєднати свободу з порядком, мужність із мудрістю [5, 17–18]. Український політолог Микола Головатий доходить висновку, що, глибоко досліджуючи сутність влади, держави, політичних утворень, проблеми розмежування влади, Аристотель був переконаний, що справжня політична справедливість можлива лише між вільними і рівними людьми, які, пошлемося на самого філософа, є політичними істотами “більшою мірою, ніж бджоли і всякого роду стадні тварини” [3, 17; 14, 42].

Аристотель намагався донести до співгромадян свої політичні погляди, вплинути на них у різний спосіб. Важливого значення він надавав мистецтву красномовства, вочевидь необхідного у налагодженні суспільно-політичних комунікацій і якому присвятив теоретичну працю “Риторика”. На відміну від Платона, який, надаючи перевагу вербальному спілкуванню, вважав риторику “не справжнім” мистецтвом, Аристотель був переконаний, що красномовству потрібно вчитися, воно має бути частиною виховання громадянина, адже саме завдяки красномовству можна донести до суспільства політичні погляди й завдання.

Потрібно, на наш погляд, вести мову і про політичний складник у власне публікаторсько-видавничій діяльності Аристотеля, де він також діяв за певним, видно, планом. Дослідники, зокрема Костянтин Зельїн, ствер-

джують, що вплив політичної теорії на видання Аристотеля був такий значний, так разюче давався взнаки на історичному відображенні, а матеріал, який використовував автор в тих самих “Політіях”, був таким тенденційним, що вести мову про авторську об’єктивність навряд чи доводиться [8, 68].

Досліджуючи й видавництво Аристотеля, відомий науковець Аристид Доватур пише: “Теоретичний трактат Аристотеля “Політика” та науково-політична серія “Політії” тісно пов’язані між собою не лише єдністю політичних поглядів, а й єдиною спрямованістю. Призначені для різних читачів, вони покликані впливати на грецьку громадську думку у певному напрямі” [7, 326]. Розглядаючи “Політії” як науково-популярну серію, що мала виконати певну ідеологічну функцію, науковець звертає увагу і на уміння Аристотеля змінювати літературний стиль викладу тексту залежно від характеру й призначення своїх творів (наразі — для широкого кола читачів) — “від стилю наукової прози до побіжної ділової оповіді” [7, 328].

Твори Аристотеля, спрямовані на осмислення світу і шляхів суспільно-політичних трансформацій, закладали основи та принципи також і редакційно-видавничої підготовки публікацій. Філософ започаткував створення і поширення політико-правових знань у формі наукових трактатів. Публікації Аристотеля були результатом ґрунтовних аналітичних досліджень, що передбачали науково-редакторську та певним чином укладацьку діяльність. Так, готуючи до видання одну з головних своїх праць “Політика”, Аристотель разом з учнями зібрав, проаналізував і зіставив закони та правові акти 158 грецьких полісів, що було з погляду тогочасних наукових досліджень та видавничої практики унікальним. Аристотель — фундатор формальної логіки, яку називав “аналітикою” і сформульовані закони якої (зокрема тотожності, усунення протиріч та виключення третього) стали основою в тім числі й редакторського вивчення та опрацювання текстів творів.

Аристотель-теоретик не був стороннім спостерігачем практичної політики. Вочевидь уникаючи публічної діяльності, він на-

магався у досяжні йому способи впливати на тогочасні суспільно-політичні процеси. І, припустимо, запрошення македонського царя Філіппа стати вчителем-вихователем спадкоємця трону, 13-річного Олександра, сприйняв не лише як своєрідний виклик, а й як дарунок долі.

...Прикладом для Олександра, якого вже сучасники назвуть згодом Великим, був, безперечно, попри всі розбіжності та сімейні негаразди, його батько — цар Македонії Філіпп II, освічений правитель, умілий оратор і політик, уся діяльність якого була спрямована на посилення ролі та місця своєї держави у сучасному йому світі. Близкучий психолог, він, пише відомий австрійський дослідник античності Франц Шахермайр, уміло згладжував усі шорсткості, підтримував друзів, схиляв на свою сторону тих, хто вагався і таким чином обдурював суперника — жоден з політиків не володів так мистецтвом принципу “розподіляй і володарюй”, не умів так віртуозно використовувати пропаганду, обман, відволікаючі маневри, як Філіпп. Проте Філіпп не був “апокаліптичним руйнівником старого світу”. Він, на думку Шахермайра, був “виконавцем рушійних сил історії, які таїлися в надрах македонського суспільства” і лише прагнув удосконалити той світ, з якого вийшов сам, у ньому залишаючись [17, 37–38].

Філіпп II волів дати Олександру належну освіту. Змалечку царевича виховували багато навчителів, на чолі яких стояв родич дружини правителя Олімпіади Леонід, людина, подейкували, сурова і вимоглива. Отримувані знання не були тягарем для юнака, який ріс жвавим на розум і вчинки та не приховував амбіційних намірів. Коли за відсутності царя до Македонії прибули перські послы, розповідає Плутарх, приймав їх і пригощав Олександр. Він сподобався гостям своєю привітністю, а ще тим, що не ставив їм дитячих або беззмістовних запитань, а розпитував їх про довжину доріг, про способи подорожування у глиб Персії, про самого перського царя, його ставлення до ворогів, про збройні сили й могутність Персії: “Пслы дивувалися його розважливості і дійшли висновку, що уславлена доблесть Філіппа — це ніщо в порівнянні з

полум'яним духом і жадобою великих подвигів цього юнака” [13, 129].

Попри ґрунтовність знань, які отримував син, Філіпп не “бажав довіряти навчання й нагляд за сином самим тільки вчителям музики та інших предметів загальної освіти”. Очільник Македонії підтримував тісний зв'язок з духовною елітою Еллади і орієнтувався на неї. Він добре знався на працях грецьких філософів, цінував Ісократу і Платонівську Академію. Коли помер Платон, македонський цар влаштував на його честь траурну церемонію, віддаючи таким чином шану одному з великих філософів, яких вважав соратниками у своїх панеллінських намірах і діях. Тож, певно, було цілком закономірним те, що, обираючи вихователя для свого сина Олександра, який підріс, цар і зупинився на кандидатурі одного з найталановитіших та найзнаменитіших вихованців Платона — Аристотеля, який на ту пору вже займався викладацькою діяльністю. Як винагороду, Філіпп запропонував відбудувати рідне місто філософа Стагіру, зруйноване війною, та повернути туди мешканців, які втекли чи перебували в рабстві¹.

Втім, і для самого філософа таке запрошення було важливим. Вивчаючи і розуміючи політику, він бачив Олександра як майбутнього провідника еллінів, і, понад те, наймогутнішого правителя Європи. Вочевидь, припустимо, Аристотелю було не просто професійно цікаво, а й світоглядно важливо долучитися до плекання поглядів молодого лідера. Філософ, пише Фріц Шахермайр, не намагався, як інші, грати помітну роль при дворі і стати впливовим радником царя, адже “його цікавили не двір і влада, а лише довірений йому дорогоцінний матеріал — царствений юнак” [17, 50].

Аристотелеві вдалося привити вихованцю інтерес до знань, який залишався незмінним впродовж усього життя Олександра. Особливого значення філософ надавав викладанню гуманітарних дисциплін. Він знайомив підопічного з еллінським мистецтвом, гомерів-

ськими творами, окремо читав лекції про чесноти й добрі справи правителів. Одним із зацікавлень майбутнього полководця була, стверджують дослідники, і географія. Втім, припускає Плутарх, Олександр, очевидно, вивчав у наставника не тільки науку про мораль і державу та інші “звичні” предмети, а й познайомився з менш доступними й глибшими основами знання, які філософи називали “усними” та “захованими” і не розголошували їх² [13, 130]. Як підсумок, стверджує відомий дослідник політичної історії Давньої Греції Сергій Жебельов, “без перебільшення можна сказати, що жоден громадянин вільної еллінської держави не мав такої ґрунтовної, суто еллінської освіти, яка випала на долю Олександра завдяки Аристотелю” [1, 114].

На чолі Македонії Олександр став у 20-річному віці, після трагічної загибелі батька від руки, ймовірно, замовного вбивці. Попри молодість, він одразу ж міцно взявся за віжки правління, швидко впоравшись із бунтами на підкорених землях. Одним з таких “вогнищ спротиву” були Фіви, які першими з грецьких полісів повстали проти македонської влади. Повернувшись з походу на так само знуртовані Балкани, Олександр жорстко розправився з фіванцями: місто було зруйноване, захисників убито, а полонених містян — числом 30 тисяч осіб — продали у рабство. Пощадили македонці лише жерців, тих, хто був проти повстання, та будинок, де колись мешкав знаменитий беотійський поет Піндар — автор численних урочистих гімнів та од на честь переможців спортивних змагань [13, 134]. Були помилувані також і нащадки поета, твори якого Олександр, вочевидь, знав і шанував.

¹ Цар виконав обіцяне, поновивши те, що, сам раніше, до слова, і порушив [13, 130].

² У “Життєписях” Плутарх повідомляє, що Аристотель багато з того, що викладав Олександрові, опублікував згодом у книгах. Коли про це дізнався Олександр, який саме перебував у воєнному поході в Азії, він написав учителеві гнівного листа, де, зокрема, йшлося: “Ти поступив неправильно, опублікувавши дещо з наук, призначених лише для усного викладання. Чим тоді ми будемо відрізнятися від інших людей, якщо ті самі науки, на яких ми виховувалися, стануть доступними всім без різниці? Я волів би перевершувати інших не стільки владою й могутністю, скільки знанням того, що в житті найкраще!” [13, 130].

Олександр любив книжки і у вільний час багато читав, про що збереглися історичні свідчення. Він доручив своєму скарбникові Гарпалу придбавати і надсилати йому нові видання, коли сам перебував у походах. Так, стверджують джерела, він отримував твори Філіста, Евріпіда, Софокла, Есхіла та інші видання. Найголовнішою ж книжкою Олександр називав гомерівську “Іліаду”, читання якої, казав він, є засобом виховання військової доблесті. Примірник твору, виправлений Аристотелем, полководець завжди мав при собі, а коли спочивав, клав його разом з кинджалом під подушку [13, 131, 144]. У зв’язку з цим Плутарх, посилаючись на інших авторів, розповідає, що коли Олександрові принесли скриньку — найцінніше з усього, що було знайдено серед коштовностей і речей володаря Персії Дарія — то він запитав у наближених, що, на їх думку, варто було б зберігати у такій скриньці. Поради були різні, та, вислухавши їх, Олександр сказав, що у скриньці потрібно зберігати також найцінніше, а саме — “Іліаду”, яку одразу ж туди і поклав [13, 147].

Олександр, спостерігаючи, як ніжитья і розкошує його оточення навіть у походах, розсудливо докоряв наближеним за це, адже “немає нічого більш рабського, як розкіш, і більш царського, як праця”, а мета перемоги “полягає в тому, що не робити того, що роблять переможені” [13, 160]. Полководець і справді не надто переймався розкошами. Величезні кошти, здобуті у походах, він спрямовував не лише на підтримання військової могутності та адміністративного апарату, а й на культурницькі та інфраструктурні цілі — відновлення та будівництво храмів, шляхів сполучення, водоканалів, власне розвиток культури. За переказами, цар розпорядився, зокрема, видати значну суму грошей — 800 талантів Аристотелю для його природничих досліджень [1, 130–131].

У походах Олександра неодмінно супроводжував гурт учених, риторів, літераторів, які, окрім спілкування з правителем, займалися за його повелінням також і вихованням молодих воїнів [17, 231]. Олександр не втрачав жодної можливості збагатитися новими знаннями, спілкуючись не лише зі своїми,

а й чужими мудрецами. Відомо, що одного разу він влаштував змагання так званих гімнософістів — індійських мудреців, яких полонили за те, що ті, ніби, підбурювали проти македонців. Вражений їхніми відповідями на складні запитання, Олександр помилував їх [13, 178–179]. Часто у спілкуванні він вишукував підтвердження, певно, і своїм роздумам про місце та покликання правителя. Плутарх пише: “...Сам Олександр у листі до матері писав, що одержав деякі таємні пророцтва, про які розкаже їй одній, коли приїде. Дехто ж повідомляє, нібито жрець, аби підкреслити свою прихильність до Олександра, хотів привітати його по-грецьки: “О, пайдіон!” (“О, дитино!”). Але внаслідок чужоземної вимови, замінивши кінцевий звук “н” на “с” сказав: “О, пайдіос!” (“О, сину Зевса!”). Олександрю припала до вподоби ця помилка, і звідси розійшлася чутка про те, що бог привітав його як сина Зевса. Кажуть також, що Олександр слухав у Єгипті філософа Псаммона і з його викладу він найбільше вподобав твердження про те, що всіма людьми править бог, бо закладена в кожній людині здатність керувати й панувати є божественного походження. Сам Олександр міркував з цього приводу глибше і казав, що бог — це спільний батько всіх людей, але передусім своїми дітьми він вважає найкращих з них” [13, 149].

Біограф звертає увагу і на “подиву гідне” листування Олександра з друзями, на яке він витрачав багато часу, повідомляючи чи дізнаючись навіть про малозначущі події та “дрібниці”³. Думається, що таке застосування кореспонденції не було спонтанним: видатний державний організатор, Олександр вочевидь чудово розумів наскільки важливим є комунікація, і зокрема листування, як засіб інформації та управління.

Окремо у видавничому сенсі варто говорити і про так звані двірцеві або ж царські щоденники, впроваджені Олександром від початку правління. Вів їх, за різними джере-

³ Лише у порівняно невеликому “Життєписі” Плутарха, присвяченому македонцю, про листи Олександра — його чи йому — згадано понад тридцять разів, що свідчить про, безумовно, доволі таки активне використання в комунікації можновладця, кореспонденції.

лами, придворний секретар правителя Евмен Кардианський, який супроводжував Олександра Великого. “Щоденники” стали джерелом творів багатьох пізніших дослідників, письменників та видавців: в них у хронологічному порядку фіксували події, що стосувались управління державою, накази, вказівки, відправлення кореспонденції тощо. Мали записи й інше — інформативне — значення: завдяки “щоденникам” найближче оточення царя завжди могло бути в курсі тих справ і подій, що їх стосувалися [4, 21]. Містять “щоденники” детальну інформацію і про останні дні Олександра, коли постало важливе для подальшої долі держави питання про престолонаслідування⁴.

Задумуючи фіксування щоденних подій, правитель мав, очевидно, далекосяжні плани, кінцевою метою яких було, припустимо, увічнення власних звершень. Опосередковано про це пише і знаменитий римлянин Марк Туллій Цицерон, який, певно, захоплювався Олександром Македонським: “Скільки літописців мав, як передають, при собі Олександр Великий! Незважаючи на те, коли він зупинився в Сігеї біля могили Ахілла, сказав: “О щасливий юначе, ти, що знайшов в собі Гомера співця своєї хоробрості!” І мав рацію. Бо коли б не “Іліада”, то могила, яка вкрила тлінні останки героя, засипала б його ім’я...” [2, 420–423].

Перемоги в боях, підкорення все нових земель, звеличення і славослів’я оточення тішили самолюбство, проте водночас і розбещували та туманили голову правителю. Увіривши поступово у свою непогрішність, захопившись східною манерністю та зовнішніми ознаками влади, Олександр, воїн, який був рівним з підлеглими у поході та на полі бою, все більше перетворювався на диктатора, одержимого ідеєю світової монархії. Коли раніше він дослухався до порад, толерував поглядам, що розходилися з його баченням тих чи інших подій та рішень, то тепер безапеляційно панували лише оцінки прави-

⁴ Німецький історик О. Крюгер припускає, що ці відомості могли бути певним чином відредаговані, що, у свою чергу, спричинило до запеклої боротьби за літерство між претендентами на престол [9, 22].

теля, “надто ж він несамовитів, коли погано висловлювалися про нього, тоді він ставав неблаганним і нещадним...” [13, 161]. У приступі гніву цар убив свого бойового товариша Кліта, який посмів перечити йому, за що потім каявся, однак те, що сталося, стверджує житєписець, вселило “у його душу ще більшу сваволлю і нехтування закону” [13, 169–170].

Поступово охололи стосунки Македонського і з Аристотелем, якого Олександр раніше “любив... не менше, ніж свого батька, бо, як сам казав, одному він завдячує своїм життям, а другому — відчуттям краси життя”, усіляко підтримував, а тепер ставився до нього з недовірою [13, 131].

Відчуження між правителем і філософом посилювалося після історії з літератором-істориком Каллісфеном, який супроводжував царя у походах з метою описати його звершення та був близьким родичем і так само, як Олександр, учнем Аристотеля. Блискучий і впливовий оратор, яким захоплювалася молодь, він дозволяв собі незалежні й сміливі судження щодо політики Олександра, якого знав з юних літ. Каллісфен рішуче виступив, зокрема, проти впровадження східних церемоній у політичну практику двору, відмовившись падати перед правителем ниць, чим зрештою спонукав Олександра заборонити принизливий для греків звичай і, припускає біограф, “сам себе погубив, бо радше змусив царя це зробити, аніж переконати його” [13, 171]. Каллісфена, за, ймовірно, наклепом, звинуватили у спонуканні⁵ та причетності до “змови пажів” проти Олександра (хоча ніхто із викритих заколотників не вказав на нього навіть під тортурами), закували у кайдани, в яких він невільником і помер, залишившись, втім, вільною людиною.

Небезпека змусила Аристотеля віддалитися від царського двору. Невдовзі ж Олександр Македонський несподівано і важко захворів. Його терзала пропасниця, а всі способи лікування не приносили бажаного результа-

⁵ Плутарх наводить у цьому зв’язку свідчення, що нібито на запитання очільника групи молодих заколотників Гермояла як стати найславнішою людиною, Каллісфен відповів “Треба вбити найславнішу людину” [13, 172].

ту. Писали, що, відчуваючи близьку смерть, Олександр хотів навіть кинутися в ріку Ефрат, щоб зникнути таким чином для людей. Самогубству завадила дружина правителя Роксана, яка зупинила його. На що Олександр ніби сказав, що вона відняла в нього неминущу славу: стати богом... [4, 245].

Про можливе отруєння Олександра заговорили не одразу, а за кілька років після його смерті. Висловлювали різні припущення щодо отрути та можливих мотивів замаху. Однією з версій, про яку згадують різні автори, була та, що отруту для Олександра приготував ніби Аристотель, який боявся за своє життя після того, як дізнався про долю Каллісфена... [4, 244; 13, 187]. Якщо це й справді так, то, припустимо, що навряд чи саме страх був спонукую для філософа: майстер, за класикою жанру, просто знищив творіння свого розуму... Невдовзі після смерті Олександра Аристотель полишив Афіни...

Постаті Аристотеля та Олександра Великого, поряд з іншими видатними діячами Давньої Греції, знакові для розуміння генезису й розвитку видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Античності. Вони жили і діяли у часи як поступальних цивілізаційних зрушень, так і в епоху кризи сучасного їм суспільства, коли поглиблювалися політичні, економічні, соціальні суперечності у середині полісів і між ними та ширшим світом.

Аристотелеві випало багато в чому довершити пошуки давньогрецьких вчених у різних галузях знань, надати їм новаторські наукові формалізованої форми, запропонувати своє бачення суспільно-політичних проблем та державного будівництва.

Заангажований з молодих років македонським двором, перебуваючи поза впливом традицій афінської демократії, Аристотель не був безпристрасним спостерігачем соціально-політичної боротьби, що відбувалася довкола. Маючи своє бачення держави, він пропагував його у працях, які поширював продумано видавничо. Цікаве спостереження щодо цього робить, зокрема, Аристид Доватур, який, аналізуючи структуру Аристотелівської “Політики”, звертає увагу на

взаємозв'язок політичної теорії та практики філософа:

“Є підстави вважати проект, викладений у книгах “Політики”, не продуктом абстрактної думки, а синтезом думок Аристотеля про ідеальний лад та емпіричних даних про діяльність Олександра Македонського на Сході, де виникали нові поліси грецького типу, але в обстановці, не схожій на грецьку дійсність. З такого погляду з'ясується, що книги, в яких констатується те, що відбувається на Сході, поєднується з політичними рекомендаціями, є природним продовженням попередніх книг...” [6, 140–141]⁶.

Аристотель був упевнений, що Олександр Великий, якого він виховував, відтворює його бачення “правильного” державного ладу, де управління здійснює “середній клас”, що становить основу суспільства, а саме управління вибудовується за принципом поєднання аристократичних та демократичних форм правління. І Олександр, як бачиться, справді багато в чому реалізовував “полісний” проект Аристотеля у підкорених та заснованих ним містах. Однак підкорювач земель бачив світ все ж ширше, глобальніше, аніж колишній наставник, у його баченні державного устрою було місце не лише македонцям і грекам, а й “варварам”.

Олександр Македонський здійснив революційний вплив на світовий розвиток. Згадки про його звершення збережені в історичній пам'яті та письмових творах різних народів і держав. Дослідники підрахували, що розповіді про правителя-полководця збереглися на понад 30 мовах світу від Ісландії та Іспанії до Ефіопії та Китаю. Його іменували великим воїном, ідеальним царем, мудрецем і навіть напівбогом, попередником Месії, на його честь називали міста⁷ та складали про нього численні легенди.

⁶ Дослідники простежують тут вплив на Аристотеля його вчителя Платона, який вважав утворення нових поселень — колоній найзручнішим часом для творення нового державного та суспільного ладу.

⁷ Уже за часів Олександра було понад 30 міст з назвою Олександрія, найвідоміша з яких — єгипетська. Ініціатором найменувань найшвидше був сам цар, який таким чином “інформаційно” позначав свою владу на підкорених землях.

Беззаперечний внесок Олександра у культурницький поступ, поширення набутоків грецької цивілізації у світі. З часів Олександра грецька культура, пише, зокрема Сергій Жебелюв, яка мала до того місцевий, суто національний характер, стає загальносвітовою, вселенською, їй починають коритися також негрецькі народи, які, у свою чергу, також, втім, впливають на культуру еллінську [1, 114].

Об'єднавши народи і культури, Македонський заклав основи до подальших інтеграційних зрушень і розбудови світових держав, Римської імперії, очільники якої завжди мали перед собою приклад Великого державця, на якого, безперечно, рівнялися у здійсненні своїх намірів та влади. Значення й роль Олександра стали значимими не лише завдяки вродженим талантам, а й значною мірою завдяки базисним світоглядним парадигмам, що сформувалися в тім числі (а, можливо, й передусім) творами найкращих давньогрецьких літераторів; філософськими та іншими виданнями; просвітою наставників, найпершим з яких, безумовно, є Аристотель, якого, за висловом також видатного державника Шарля де Голля (1890–1970 рр.), “ми завжди, врешті-решт, знаходимо в основі усіх перемог Олександра Македонського” [10, 27].

Література

1. Александр Великий в легендах и исследованиях Востока и Запада / сост. Е. В. Косолюбова. — М.: Алетея, 2000. — 384 с.
2. Антична література: хрестоматія / упоряд. О. І. Білецький. — К.: Рад. шк., 1968. — 612 с.
3. Аристотель. Політика / Аристотель; [пер. з давньогр. та перед. О. Кислюка]. — К.: Основи, 2000. — 239 с.

4. Арриан. Поход Александра / Арриан. — М.: Миф, 1993. — 270 с.

5. Беляева О. М. Полития как наилучшая форма правления, по Аристотелю / О. М. Беляева // Вест. Пермского ун-та. Юрид. науки. — Вып. 1(19). — 2013. — С. 15–20.

6. Доватур А. И. Структура Политики Аристотеля / А. И. Доватур // Древние цивилизации: Греция. Эллинизм. Причерноморье (Избранные статьи из журнала “Вестник древней истории”). — С. 130–141.

7. Доватур А. Политика и политии Аристотеля / А. Доватур. — М.; Ленинград: Наука, 1965. — 390 с.

8. Зельин К. К. Борьба политических группировок в Аттике в VI в. до н. э. / К. К. Зельин. — М.: Наука, 1964. — 272 с.

9. Крюгер О. О. Арриан и его труд “Поход Александра” / О. О. Крюгер // Арриан. Поход Александра. — М.: Миф, 1993. — С. 6–94.

10. Мачин И. Ф. История политических и правовых учений / И. Ф. Мачин. — М.: Высш. образов., Юрайт-Издат, 2009. — 412 с.

11. Мухаев Р. Т. История политических и правовых учений / Р. Т. Мухаев. — М.: Приор-издат, 2004. — 608 с.

12. Мыслители Греции. От мифа к логике: сочинения / сост. В. В. Шкода. — М.: Эксмо-Пресс; Х.: Фолио, 1998. — 832 с.

13. Плутарх. Порівняльні життєписи / Плутарх. — К.: Дніпро, 1991. — 448 с.

14. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.

15. Ткаченко В. В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у давньогрецькій та давньоримській цивілізаціях: навч. посіб. / В. В. Ткаченко. — К.: МАУП, 2005. — 384 с.

16. Чанышев А. Н. Аристотель / А. Н. Чанышев. — [2-е изд., доп.]. — М.: Мысль, 1987. — 221 с. — (Серия “Мыслители прошлого”).

17. Шахермайр Ф. Александр Македонский / Ф. Шахермайр; [пер с нем. М. Н. Ботвинника, Б. Функа; послесл. М. Н. Ботвинника, А. А. Нейхарт]. — [2-е изд., испр.]. — М.: Наука, 1986. — 384 с. — (Серия “По следам исчезнувших культур Востока”).

Доля суспільно-політичних змін прямо залежна не лише від цивілізаційно-об'єктивних чинників, а й значною мірою від спроможності тих, хто опинився на чолі поступу, усвідомлювати необхідність змін і сприяти їм. Розуміння суспільних процесів, бачення суспільно-політичного устрою, напрямів та засобів державного будівництва є базисними для поступального чи навпаки — регресного розвитку суспільства. У цьому сенсі повчальною є історія двох великих греків — філософа-енциклопедиста, автора численних науково-літературних творів Аристотеля (384–322 рр. до н. е.), та правителя-полководця Олександра Македонського (356–323 рр. до н. е.), які пов'язані

між собою не лише часом, а й історією стосунків та особистісно світоглядних трансформацій, що впливали на розвиток усього Стародавнього світу.

The fate of political changes depends not only on civilizational and objective factors, but also on the abilities of those who found themselves in charge of development and realized the need of changes. The understanding of social processes, the vision of the political system, directions and means of state-building are basic for either evolutionary or regressive progress of society. In this sense, instructive is the story of two great Greeks. Aristotle was a philosopher and lexicographer, author of numerous scientific and literary works (384–322 years. BC. E.). And the second is ruler-commander Alexander Macedonian (356–323 years. BC. E.). They are linked not only by time, but also a history of personal relationships and ideological transformations that have influenced the development of the entire ancient world.

Судьба общественно-политических изменений прямо зависима не только от цивилизационно-объективных факторов, но и во многом от способности тех, кто оказался во главе прогресса, осознавать необходимость перемен и помогать им. Понимание общественных процессов, видение общественно-политического строя, направлений и средств государственного строительства являются базисными для поступательного или наоборот — регрессного развития общества. В этом смысле поучительной является история двух великих греков — философа-энциклопедиста, автора многочисленных научно-литературных произведений Аристотеля (384–322 гг. до н. э.), и правителя-полководца Александра Македонского (356–323 гг. до н. э.), которые связаны между собой не только временем, но также историей отношений и личностных мировоззренческих трансформаций, которые влияли на развитие всего Древнего мира.

Надійшла 18 грудня 2015 р.